

מלכות יוון ע"פ דניאל \ הרב אביהו שורץ

ישראל לעומת ארבע המלכויות

בתחילת דברי המהר"ל בחלק הראשון של ספרו "נר מצווה" (על שם הפסוק "כי נר מצווה ותורה אור"¹), הוא מברר את הניצחון של עמ"י על היוונים לא כעוד איזה ניצחון פרטי, עוד איזה קרב, עוד איזו מלחמה שהיתה, אלא כחלק ממהלך שלם של בירורים שנעשים בעולם בין ארבעת המלכויות לבין עמ"י. עניין המאבק של עמ"י עם ארבעת המלכויות הוא בסיסי מאוד ויסודי מאוד בבריאה, כפי שהמהר"ל מביא כמה מקומות בחז"ל שדרשו על הופעת ארבע מלכויות כבר בתחילת הבריאה:

על הפסוק הראשון בתורה: "בראשית ברא אלוקים את השמים ואת הארץ"² אומרים חז"ל שזה לא תיאור באיזה אופן נברא העולם ומה היה התהליך של הבריאה, מה היה כאן מבחינה פיזיקלית, אלא זה תיאור רוחני של מגמת ותכלית הבריאה. "בראשית" – בשביל התורה שנקראת ראשית נברא העולם³. זוהי תכלית הבריאה, גילוי אור התורה בעולם. בשביל התורה שנקראת ראשית שנאמר: "ד' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז"⁴ – מכאן שהתורה קדמה לעולם ועומדת ביסוד הבריאה, ש"אלמלא ניתנה תורה לעמ"י- היו מחריבים את העולם"⁵. עוד דרשו חז"ל⁶ "בראשית" – בשביל ישראל. כל הבריאה כולה נבראה בשביל ישראל שנקראו ראשית, שנאמר "קודש ישראל לד' ראשית תבואתה"⁷. אין כאן שני עניינים שונים, אלא ישראל ואורייתא חד הוא, אין עמ"י בלי תורה ואין תורה בלי עמ"י. התורה

¹ משלי ו כג

² בראשית, א א.

³ בראשית רבה א א, שם א ד, ועוד

⁴ משלי ח כב

⁵ ע"פ ביצה, כה ב.

⁶ ילקוט שמעוני בראשית א רמז ב, ועוד

⁷ ירמיה ב ג

וישראל כרוכים וקשורים זה בזה. הקשר שבין עמ"י לבין התורה הוא קשר של עצמות החיים, כמו שכתוב ב"טור" בהלכות ברכת התורה⁸ על נוסח הברכה "וחיי עולם נטע בתוכנו", ומבאר ה"טור" שהכוונה היא, שהקב"ה נטע בתוכנו תורה שבע"פ, שהיא עצמות החיים של עמ"י. זו היא תכלית הבריאה מיד בפסוק הראשון.

הפסוק הבא: "והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום"⁹ ואומרים חז"ל¹⁰ אלו ארבעה מלכויות. "תוהו" – מלכות בבל, "בוהו" – מלכות מדי, "חושך" – מלכות יוון, "שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהן שהיתה אומרת להם כתבו לכם על קרן השור שאין לכם חלק באלוקי ישראל"¹¹, "על פני תהום" – זוהי מלכות הרשעה שאין לה חקר כמו התהום. מיד בתחילת התורה כתוב שישראל הם תכלית הבריאה, אך מה המציאות בפועל "תוהו ובוהו וחושך על פני תהום". וההמשך "ורוח אלוקים מרחפת על פני המים"¹² ומהי "רוח אלוקים" – זו רוחו של מלך המשיח.

כלומר, העולם הולך ומתקדם בבירורים של "תוהו ובוהו וחושך על פני תהום" לעומת "הבשביל ישראל שנקראו ראשית", עד "ורוח אלוקים מרחפת על פני המים", "ויאמר אלוקים יהי אור" – זה אור של תורה, אורו של משיח, שאנו מצפים ופועלים, שיאיר את העולם כולו במהרה.

אנו רואים שהעניין הזה של ארבעת המלכויות הוא עניין יסודי מאוד בבריאה. חז"ל מדמים את ארבעת המלכויות האלה גם לארבע רוחות השמים, לעומת הנקודה האמצעית שהיא ישראל, כמו שכתוב "כארבע רוחות השמיים פרשתי אתכם"¹³. אנחנו מפוזרים בעולם בזמן הגלות כארבע רוחות השמיים, או "כארבע רוחות השמיים" – כארבע מלכויות שמשעבדות בעמ"י, וישראל בתווך, נקודה אמצעית ביניהן.

⁸ סימן קלט

⁹ בראשית, א ב.

¹⁰ בראשית רבה ב ד, ועוד

¹¹ שם.

¹² בראשית, שם.

¹³ זכריה ב י

חלמו של נבוכדנאצר על ד' מלכויות ואחרית הימים

המהר"ל מביא פסוקים מספר דניאל, ואומר שיש שם שני חזיונות זה מול זה. כל ספר דניאל מתחיל בחזיון של נבוכדנאצר הרשע, מחריב בית המקדש הראשון. לפני החורבן הוא חלם חלום, והוא לא זכר מה הוא חלם. בשום אופן הוא לא מצליח להיזכר. לא כמו פרעה שחולם ויודע שראה שבע פרות רזות ושבע שמנות, ושבע שיבולים דקות וכו', והחרטומים והפסיכולוגים למיניהם אומרים לו כל מיני פתרונות ושום דבר לא מתיישב על ליבו, עד שהוא מגיע ליוסף. לעומתו, נבוכדנאצר יודע שהוא חלם והוא נרעש ונפחד ולא יודע מה חלם, ובוודאי לא יודע מה הפיתרון של החלום. הוא אוסף את כל החכמים, החרטומים, האשפים, פסיכולוגים מנתחי נפש, ואף אחד לא יודע מה להגיד לו, הם אומרים לו שיגיד להם את החלום ואז מיד הם ידעו להגיד לו מה הוא חלם, וכרגע אין להם מה לעשות. הוא אומר להם שאם הם לא יגידו מה החלום ומה הפיתרון הוא שורף אותם עם בתיהם, וכן עשה. הוא מיד נתן הוראה לתפוס את כל החכמים של בבל, שהיתה אז מרכז העולם כולו, ולהרוג את כולם. ואז דניאל מצליח להגיע אל נבוכדנאצר, ואומר שהוא ינסה לברר ושיתן לו עוד קצת זמן. הוא הולך לדבר עם חנניה מישאל ועזריה וביקש מהם שיתפללו ויבקשו רחמים, כי גם את דניאל רצו להרוג, משום שגם הוא היה בין החכמים. ואז דניאל רואה בחזיון לילה את החלום.

הוא לא מתחיל מיד להגיד את החלום. קודם כל הוא אומר לפני מלך מלכי המלכים תפילה קצרה. הוא קודם כל עומד לפני הקב"ה ואומר: "כִּי לְהוֹא שְׁמָהּ דִּי אֱלֹהָא מְבָרַךְ מִן עֲלְמָא וְעַד עֲלְמָא דִּי חֲכַמְתָּא וּגְבוּרְתָּא דִּי לָהּ הִיא" יְהִי שֵׁם ה' מְבוֹרַךְ מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם. "כִּב) הוּא גְלָא עֲמִיקְתָּא וּמְסִתְרָתָא יְדַע מָה וְנִהוּרָא עֲמִיה שְׂרָא: (כג) לֵךְ אֱלֹהֵי אֲבֹתַי מִהוֹדָא וּמִשְׁבַּח אֲנָה" לך אלוקי ואלוקי אבותי אני מודה ומשבח שנתת לי חכמה וגבורה והודעת לי את מה שביקשתי. הוא דבר ראשון משבח את הקב"ה. הוא לא מאבד את מחשבתו כאשר הוא עומד לפני מלך כ"כ נורא כנבוכדנאצר, שהיה בעל שלטון ויכולות בלתי מוגבלות לחלוטין כביכול. הוא קודם כל זוכר את הקב"ה, ומתפלל ומודה לקב"ה.

אח"כ הוא מספר לנבוכדנאצר את חלומו של נבוכדנאצר. הוא ראה בחלום צלם של אדם, צורה של אדם, נורא מאוד, מבהיל מאוד, ובעל הארה חזקה גדולה מאוד. והצלם הזה – ראשו מזהב, גופו (החזה) מכסף, הירכיים מנחושת והרגליים מברזל. זהב, כסף, נחושת וברזל, ולמטה באצבעות שברגליים יש גם חרס. פתאום באה אבן, אבן שלא נחצבה בידיים אנושיות, ונותנת מכה חזקה לצלם הזה ברגליו, במקום שבו הברזל והחרס מעורבים. בנקודת התורפה פוגעת האבן, וכל הפסל הענק הזה מתמוטט לגמרי, מתרסק כולו. כל הברזל, החרס, הנחושת, הזהב – כולם נהיים כמו אפר, כמו מוץ שעף ברוח, כמו דבר שמתעופף ברוח מצויה, ולא נשאר ממנו כלום. האבן הזאת נהיית להר ענק שממלא את כל הארץ. זה החלום.

נבוכדנאצר שאל מה הפיתרון של החלום, ודניאל אומר לו, שהפיתרון הוא, שהקב"ה הראה לו מה שיהיה באחרית הימים. הקב"ה גילה לנבוכדנאצר את כל ההיסטוריה של העולם. אין פה מהלכים נפרדים, אין אירוע כזה ואירוע כזה מלכות כזו ומלכות כזו, אלא יש פה איזה מהלך שלם. יש פה איזו שהיא דמות אדם כביכול, אדם מרשים ביותר, ענק ביותר, גדול ביותר, חזק ביותר, עם זהב כסף נחושת וברזל – כל ארבעת המתכות החשובות, החזקות, האיתניות, שלא ניתנות לשבירה כביכול. כל זה אומר לו דניאל, אלו ארבע המלכויות. מלכות ראשונה הזהב היא הראש, מלכות שנייה היא הכסף, מלכות שלישית היא נחושת, מלכות רביעית ברזל, כל ארבע המלכויות נראות כמשהו מושלם, אדם שלם בעל עוצמה שלא ניתנת לשבירה, עד שתופיע האבן. מי זו האבן? תהיה איזו שהיא אבן שהיא כח אלוקי שירסק את כל הפסל הזה וזהי מלכות מלך המשיח, כמו שכתוב בבראשית¹⁴: "משם רועה אבן ישראל". כשנבוכדנאצר שמע את החלום ופתרונו, הוא נפל על פניו, השתחוה לדניאל ורצה להקריב לו קורבנות ואמר לו לדניאל: אלוקיכם הוא באמת אלוקי האלוקים ואדוני האדונים.

¹⁴ בראשית, מט כד.

חזיונו של דניאל על ד' מלכויות, וההבדל בין החזיונות

אחר זאת, מביא המהר"ל חיזיון נוסף, והפעם של דניאל עצמו. זה כבר בזמן אחר, לאחר נבוכדנאצר¹⁵: " (א) בַּשְּׁנַת תְּרֵדָה לְבַלְאֲשַׁצַּר מֶלֶךְ בְּכַל: (ב) עָנָה דְנִיָּאל וְאָמַר תְּזַה הַיּוֹת בְּחֻזּוֹי עִם לִילְיָא" – ראיתי בחזיונות הלילה 'וְאָרוּ אַרְבַּע רוּחֵי שְׁמַיָא מְגִיחִין לְיַמָּא רַבָּא" – והנה ארבע רוחות השמיים מגיחות אל הים הגדול. " (ג) וְאַרְבַּע חֲזִינִין בְּרַבְרָבִין סְלָקִין מִן יַמָּא שְׁנִינִין דָּא מִן דָּא" – הרוחות נכנסות לתוך הים ויוצאות מן הים ארבע חיות גדולות. " (ד) קְדָמִיתָא כְּאַרְיֵה וְגַפִּין דֵּי נֶשֶׁר לֵה" – ראשונה כמו אריה, והוא מוסיף עוד פרטים, השנייה דומה לדוב, שיש לו שיניים ורוצה לאכול הרבה בשר, השלישית היא נמר: " (ו) בְּאַתֵּר דְנָה תְזַה הַיּוֹת וְאָרוּ אַחֲרֵי כְּנָמֵר וְלֵה גַפִּין אַרְבַּע דֵּי עוֹף" – נמר עם ארבע כנפיים כמו של עוף. ואחר כך הוא רואה חיה רביעית: "דְחִילָה וְאִימָתַנִּי וְתַקִּיפָא יַתִּירָא" – נוראה ואיומה, חזקה בעוצמות, עם שיניים של ברזל, אוכלת ורומסת ברגליים, שונה מכל החיות, "וְקַרְנִין עֶשֶׂר לֵה". בקיצור, דניאל ראה גם הוא את ארבעת המלכויות. אמנם ההבדל בין שני החזיונות גדול מאוד.

נבוכדנאצר רואה את ארבעת המלכויות כדמות אדם שמורכב מזהב, כסף, ברזל ונחושת, אדם חזק מאוד. זה האדם! כביכול זה האדם שהקב"ה ברא לעומתו מה דניאל רואה? ארבע חיות, אריה, דוב, נמר, וחיה רביעית אימתנית לא כ"כ ברורה, מורכבת מכל הג'ונגל ביחד. אומות העולם רואים בארבע המלכויות שלהם, את האדם של הבריאה. לעומת זאת דניאל, בדבר ד', רואה בארבע מלכויות אלו ארבע חיות טרף.

שתי אפשרויות של גאולה

אחרי החיות דניאל רואה המשך, אבל זהו כאילו חיזיון חדש, עם פתיחה חדשה: " (יג) תְּזַה הַיּוֹת בְּחֻזּוֹי לִילְיָא וְאָרוּ עִם עַנְיֵי שְׁמַיָא כְּבַר אֲנֶשׁ אֲתָה הָנָה וְעַד עֵתִיק יוֹמָיָא מְטָה וְקְדָמוּהֵי הַקְּרֻבוּהֵי" – כבן אדם מגיע מענני השמים, והוא "עד עתיק יומיא מטה". הוא רואה אדם והוא מלך המשיח, אשר בניגוד לחיות הטרף שעלו ממעמקי הים הוא מגיע מהעולמות

¹⁵ דניאל, ז.

הרוחניים השמיימיים ומתרומם למעלות עליונות עד עתיק יומין, שזהו כינוי לגילוי האלוקי העליון ביותר.

במאמר מוסגר נראה לי להוסיף ביחס לחזיונו של דניאל. הגמרא¹⁶ שואלת, שמצד אחד כתוב שמלך המשיח יגיע מענני השמים ומצד שני כתוב שהוא יבוא כעני הרוכב על חמור¹⁷. הכיצד? והיא עונה: "זכו עם ענני שמיא, לא זכו עני רוכב על חמור" – אם עמ"י זוכה מכח מעשיו, מכח התורה, מכח שקידת התורה, מכח מסירות נפש על התורה ועל א"י ועל עמ"י – אז זוכה להתגלות מענני שמיא כבר אנש, כפי חזיונו של דניאל. ורש"י מסביר שזהו ביטוי של מהירות, כענני השמים שטסים במהירות, ביטוי של אופן פלאי וניסי. אם לא זכו- גם אז תהיה גאולה, אבל בדרך של עני ורוכב על חמור. אין עני אלא עני בדעת, עניות רוחנית קשה, ורוכבים על החמור- על החומר, על החומריות. רש"י מסביר: "כעני הבא על חמורו בעצלות". אדם שרוכב על חמור לוקח הרבה זמן עד שהוא מגיע, לעומת ענני השמיים שטסים במהירות עצומה. אמנם גם ברכיבה על חמור זה מהלך גאולה, אבל הוא איטי. מי שהתעסק פעם עם חמורים יודע, שחמור מתחיל לפעמים לעשות בעיות, במיוחד אם הוא לא מרגיש כל כך את הבוס שלו לידו – וזה מה שאנחנו רואים היום לצערנו הרב. פעם כעסו מאוד כי גילו שכתוב באיזה ספר על הציבור החילוני שהם כביכול החמור של מלך המשיח, "מה עושים מאיתנו כאילו אנחנו חמור". אלו דימויים שחז"ל מדמים מתוך מציאות החיים, אבל זו המציאות. חמור- חומר, דור שמה שמעניין אותו זה חומריות, כסף זה הדבר הכי חשוב, ואח"כ יש עוד דברים, וכמובן הכסף כולו למען אידיאלים, אבל זה כסף, וזה ניסיון קשה מאוד. חילונים לא חילונים, דתיים חרדים, זה לא משנה, כל אלה עני הרוכב על חמור, כל הדור חומרי. מה שלכאורה נראה שמצעיד אותו, שמוביל אותו, זה החמור- החומר.

¹⁶ סנהדרין צח.

¹⁷ זכריה, ט ט.

עניינה של מלכות יון

המהר"ל¹⁸ מסביר מדוע הקב"ה מדמה בחזיון של דניאל את מלכות יון לנמר ומה העניין של הנמר: "חלק הג' הוא השכל, שמלכות הזה היה בו החכמה והתבונה, כמו שהתבאר זה באריכות. כי כל עניין המלכות הזה שהיו מבקשים החכמה ולכך היו נותנים דעתם על התורה ולבטל אותה מישראל". עיקר המלחמה של יון לא היתה מלחמה פיזית, לא עניין אותם האדמה, השטח, הארץ. הם לא רצו להרוג ולהשמיד את עמ"י, זו לא היתה מטרתם. מטרתם היתה ביטול התורה מעמ"י. כפי שתקנו חז"ל בתפילת ההודיה של "על הניסים": "כשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך ישראל, להשכיחם תורתך". מדוע הם רצו זאת? במה הפריעה להם תורתנו הקדושה? ממשיך המהר"ל ומסביר: "ולכך היו נותנים דעתם על התורה ולבטל אותה מישראל כי לא היו רוצים שתהיה החכמה בפרט שהיא יותר חכמה והיא יותר עליונה מן החכמה האנושית שהיה להם"- הם לא יכלו לסבול את הדבר הזה, שחכמה אלוקית, חכמת התורה, תהיה מעל החכמה האנושית, מעל השכל האנושי. "וזה שראה דניאל מלכות השלישי הזה שהוא דומה לנמר, כי זאת החיה היא עז ביותר, כמו שאמרו במשנה 'הוי עז כנמר'¹⁹, תכונת העזות זאת המידה היא שייכת אל אשר הוא מוכן אל החכמה כמו שאמרו ז"ל 'לא הביישן למד'²⁰". צריך להבין מה הכוונה "לא הביישן למד"? הרי אנו מתפארים במידת הביישנות. הרי הגמרא בנדרים²¹ אומרת שהסיבה שהקב"ה התגלה אל עמ"י במעמד הר סיני היא כפי שכתוב: "ובעבור תהיה יראתו על פניכם"²², והכוונה היא על מנת שנזכה לתכונת הבושה, "שמשם ירשו הבושת" (לשון הרא"ש שם). ממעמד הר סיני ירשנו את תכונת הבושת. מצד שני, לימדונו חכמים "לא הביישן למד",

¹⁸ נר מצוה עמ' יא-יב

¹⁹ אבות, ה כ.

²⁰ שם, ב ה.

²¹ כ.

²² שמות, כ טז.

כלומר שכדי ללמוד תורה, צריך שתהא בנו עזות, אם כן, קשה מאוד: האם עלינו להיות במידת "הווי עז כנמר" או במידת "בושת פנים"²³? אלא שיש בישראל שילוב של שתי המידות. מצד אחד אנחנו ביישנים, אבל מצד שני לשם קניין התורה אנחנו משתמשים בתכונת העזות. **הגמרא בביצה**²⁴ אומרת ש"ישראל עזים שבאומות", אלמלא ניתנה תורה לעמ"י- היו מחריבים את העולם²⁵, אלא שהתורה ממתנת אותם. אומר המהר"ל: העזות היא תכונה שכלית והבושה היא תכונה רגשית. הכח השכלי כשהוא מתגבר וכשהוא חזק הוא דוחה את הבושה. בלימוד התורה האדם מתגבר על הבושה שלו ושואל את הרב שאלות או מתווכח ועונה לחבר שלו. יש בעמ"י איזו עזות, שהיא תכונה שכלית, ועם זאת מוטבעת בנו, בעומק נפשנו גם תכונת הבושה, כפי שאומרת **הגמרא ביבמות**²⁶: "שלשה סימנים יש באומה זו: הרחמנים והביישנים וגומלי החסדים". זוהי המעלה האלוקית של ישראל, שיש בהם שילוב של מידות הפכיות. לעומת זאת יון, הם נמר במלוא מובן המילה, נמר מהיער, שכולו עזות והיא נובעת מהמעלה השכלית שיש באומה זו.

יון החשיכה עיניהם של ישראל

ליון היתה מעלה שכלית, אם כן כיצד היא נהייתה מעצמה של חושך? משום שיוון היא לא תורה אבל היא כוח שכלי. כוח שכלי זה דבר שמברר דברים, ולכאורה הוא בבחינת אור. אבל כאשר השכל האנושי משעבד תחתיו את החכמה האלוקית, אז נהיה השכל האנושי לחושך. זה היה העניין שחכמי יוון דרשו מחכמי ישראל לתרגם את התורה ליוונית. כוונתם היתה, לשעבד את התורה האלוקית לחכמה האנושית. לכן כתוב **במסכת סופרים**²⁷, שהיה קשה הדבר לחכמי ישראל "כיום שנעשה בו העגל", והיו שלושה

²³ ש.ס.

²⁴ כה:

²⁵ ע"פ הגמרא ש.ס.

²⁶ ע.ט.

²⁷ פרק א הלכה ז

ימים של חושך בעולם. מלכות יוון זו מלכות של חושך. זו מלכות של כביכול אור, פילוסופיה, חכמה, חכמה אנושית גדולה. אבל כשהחכמה האנושית לא יודעת את מקומה ולא יודעת להגדיר שיש מעליה חכמה אלוקית, שיש תורה אלוקית, שיש נבואה, שיש דבר ד' שהוא היסוד לכל תהלוכות החכמה האנושית – אז היא הופכת להיות חושך. "חושך זו מלכות יוון"²⁸.

הניצחון הצבאי של החשמונאים על היוונים, לא היה רק ניצחון אסטרטגי צבאי, זה היה ניצחון רוחני. האור הרוחני של עמ"י ניצח את החושך של יון. מלכות ישראל- במובן העמוק שלה- גברה על מלכות יון.

המאירי (בשבת) וכן המהר"ל אומרים, שגם בהדלקת הנרות אנחנו מודים לקב"ה על הנס הגדול של ניצחון המלחמה, משום שזו הייתה משמעות הניצחון, "כי נר מצוה ותורה אור"²⁹.

התיקון של החושך הוא ע"י נרות החנוכה, שאנו מדליקים כל שנה ושנה ומאירים אור. עוד נר ועוד נר, מעלים בקודש, מוסיפים בקודש, בדחילו ורחימו. מדליקים נרות קטנים על פתח בתינו מבחוץ, והנר הזה דוחה הרבה מאוד מן החושך. כל יהודי ויהודי שמדליק נר- מוסיף עוד אור בעולם. אור של תורה, אור של מצוה, אור של קדושה. עוד אור ועוד אור עד שנזכה ל"ויאמר אלוקים יהי אור"³⁰- אורו של משיח, במלואו ובשלמותו. ומ"עני ורוכב על חמור"³¹ נזכה ל"וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה"³².

²⁸ ע"פ בראשית רבה (וילנא) פרשה מד ד"ה "יז ויהי השמש"

²⁹ משלי, ו כג.

³⁰ בראשית, א ג.

³¹ זכריה, ט, ט.

³² דניאל, ז יג.